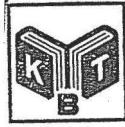

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI : 77
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ : 20

III. MİLLETLERARASI TÜRK FOLKLOR KONGRESİ BİLDİRİLERİ

I. Cilt

GENEL KONULAR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ, ANKARA — 1986

III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri ciltlerinde yayımlanan bildirilerin dil, imlâ ve ilmî sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler Kùltür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi'nin görüşü anlamında yorumlanamaz.

Kùltür ve Turizm Bakanlığı'nın (12.9.1986) tarih ve (351-1923) sayılı onayıyla 2500 adet bastırılmıştır.

TARİH VE EFSANENİN BİR KAVŞAK NOKTASI: TÜRK FOLKLORUNDA KESİKBAŞ*

Doç. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

(Türkiye)

Modern folklor araştırmalarının tesbit ettiği günümüzdeki ger-
çeklerden biri de, pek çok destan, efsâne ve menkabenin haki-
katta tarihî bir vakıanın halk muhayyilesinde uğradığı bozulmuş
şeklinden başka bir şey olmadığıdır. İşte bunun tipik örneklerinden
biri de, Türk folklorunda çok yaygın olan *kesik baş* motifli destan,
efsâne ve menkabelerdir. Bunların bir kısmı vaktiyle yazıya geçiril-
miş olup, bir kısmı şifâhîdir. Bazıları da çağımız araştırmacıları tara-
fından zaman zaman derlenip yayınlanmışlardır. Meselâ Gordlevski,
Smirnov ve Jean Deny bunlar arasındadır. Onları, Şefket Plana, Ab-
dullah Tokay, Ahmetgaleyeva ve adlarını burada sayamayacağımız
daha başkaları tâkip etmiştir.

Bugün elimizdeki *kesik baş* motifli destan, efsâne ve menkabelere
genel bir bakış atfedildiğinde, bunların Balkanlar'dan Orta Asya'ya
kadar geniş bir coğrafi sâhayı kapladıkları görülür. Ancak bu geniş
sâha içinde yoğunluğun Anadolu ve Balkanlar olduğu derhal dikkati
çeker.

Bu tebliğın çerçevesi içinde, konuyla ilgili eldeki malzemenin
bir tahlili yapılmaya çalışılacak, bilhassa birbiriyle bağlı iki mesele
üzerinde durulacaktır: a) Bunların tarihle ilgisi nedir, nereden gel-
mektedir? b) Belli bir çıkış noktası, mekânı var mıdır, varsa neresidir?
Bu vesîleyle de, folklor-tarih münâsebetinin nasıl sıkı bir çerçeve
dâhilinde cereyan ettiği bir kere daha açığa çıkmış olacaktır.

Bugün, başta Anadolu olmak üzere, hemen hemen bütün Batı
Türkleri arasında *kesik baş* motifli, yazıya geçmiş en eski ve en tanın-
mış örnek, bilindiği gibi, taşbasması *Mevlid* nüshalarının arkasında
yer alan ve pek çok sayıda yazma nüshası bulunan *Dâsitân-ı Kesikbaş*,

* Bu tebliğ aynı konuda ilerde yayınlanması düşünölen daha geniş incelemenin
geçici sonuçlarını ihtivâ etmekte olup, onun bir özetinden ibarettir.

yahut *Hikâye-i Kesikbaş*'tır. Bunun dışında, muhtemelen daha Anadolu'nun Türkler tarafından fethi başlandığı XI. asırdan itibaren, günümüze kadar muhtelif zaman ve zeminlerde teşekkül eden *kesikbaş* motifli bir hayli destan, efsâne ve menkabe bulmak mümkündür. Bunlar topyekûn incelendiği zaman, başlıca şu gurupları teşkil ettikleri müşâhede olunur:

1- XI. asırdan itibaren Anadolu'da bazı şehir ve kasabaların Türkler tarafından fethi hâdiseleri ile alâkalı olanlar¹,

2- XIV-XV. asırlardan başlayarak Rumeli'de vukûbulan ilk fetihlerle, sonraki devirlerde yine burada ve kısmen doğuda sürüp giden savaşlarla ilgisi bulunanlar²,

3- Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde yaşamış olup, başları kesilmek sûretiyle haksız yere idam edilen veya öldürülen bazı tarihî şahsiyetleri konu alanlar³,

4. Son olarak da, günümüzdeki bazı cinâyet hâdiseleri etrafında teşekkül edenler⁴.

İşte şimdilik kabaca şu dört gurup içinde mütâlâa edilebilecek olan söz konusu destan, efsâne ve menkabelerin de, aslında mâhiyet itibariyle iki ana kategori oluşturdukları derhal dikkati çeker:

- a) Kahramanı "gövdeden kesilerek ayrılmış baş" olanlar,
- b) Kahramanı "başı kesilmiş gövde" olanlar.

1 Bunlar daha çok şifâhî olarak halk arasında yaşamakta olup, bazıları *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* gibi eski kaynaklarda toplanmış, bazıları da günümüz araştırmacıları tarafından yayınlanmıştır (msl. bk. Mehmet Önder, *Anadolu Efsaneleri*, Ankara 1966; aynı yazar, *Şehirlerden Şehire*, İstanbul 1972, 2 cilt; Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsânesi*, İstanbul 1976)

2 Bu guruptakilere ise daha ziyade bazı Osmanlı vekayinâmelerinde ve diğer tarihî eserlerde tesadüf edilir. Meselâ *Tarih-i Peçevi* (I. cilt, İstanbul 1283) ve Tamışvarlı İbrahim Naîmüddîn'in dedesinden dinlediği Rumeli cenklerinin hikâyelerini topladığı *Hadîkatü's-Süheda* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İsmail Sâib Kütüphanesi, kısım I, nr. 2037) adlı eseri burada zikredilebilir. Bunlardan başka Jean Dénys'in (bk. "Traditions Populaires Turques de Salonique et de Florina", *Revue des Traditions Populaires*, XXXIV (1919), supplément, ss. 25 vd.) ve Şefket Plana'nın ("Arnavut ve Güney Slav Halk Şiirinde Kosova Savaşı", I. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1976, II, 275 vd.) yayınladıkları efsânelerden pek çoğu da bu guruba girer.

3 Bu guruba dahil bazı menkabeler için msl. bk. *Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî)*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, ss. 93, 97-98; Edirneli Mecdî, *Terceme-i Şakayık*, İstanbul 1269, s. 298; Lâlizâde Abdülbâki, *Melâmiyye-i Bayramiyye*, İstanbul 1156, s. 290.

4 Bu sonuncu guruba ait bazı efsâneler ise, tarafımızdan şifâhen derlenmiş olup, araştırıldığında başkalarını da tesbit hiç şüphesiz mümkün olacaktır.

I) Birinci kategorinin bilebildiğimiz en eski yazılı örneği, yukarıda da belirtildiği gibi, *Dâsitân-ı Kesikbaş* olup, öyle görünüyor ki, her iki kategoriyi meydana getiren destan, efsâne ve menkabelerin prototipi olmuştur. *Hikâye-i Geyik*, *Hikâye-i göğercin* vb. diğer dinî halk destanları arasında yer alan bu destanda da asıl şahsiyet, bilindiği üzere Hz. Ali'dir. Halk arasında dinî-hamâsi duyguların sürekli diri kalmasında büyük rolü olan bu destanlar, genellikle yazma ve basma *Mevlid* nüshalarında bulunmakla beraber⁵, müstakil olarak da mevcuttur⁶.

Kesikbaş Destanı'nın, yazarı ve kesin yazıya geçiriliş tarihi belli olmamakla beraber, XIV. yüzyıla ait bulunduğu tahmin edilmektedir⁷. Bununla birlikte, destanın anlattığı hikâyenin hiç olmazsa XIII. yüzyılda, hattâ daha önce teşekkül ettiği rahatça söylenebilir.

Memleketimizde çok tanınmış bu destanda kahraman, bilindiği şekilde, "yuvarlanarak yol alan, konuşan genç bir insan başı"dır. Bu ilgi çekici destanın, başta Anadolu olmak üzere, Rumeli⁸ ve Rusya'da yaşayan Türkler arasında⁹ hayli yaygın bulunduğu, yazılı ve şifâhî olarak mevcûdiyetinden anlaşılmaktadır. Bu muhtelif yerlerdeki nüshalardan çoğunda müellif ismi yahut söyleyici olarak Kirdecî Ali gibi, XIII-XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşamış birinin adının geçmesi, Kesikbaş destanının Anadolu'dan öteki memleketlere yayıldığını göstermesi itibariyle mühimdir.¹⁰ Hattâ memleketimizde, destanda geçen Kesikbaş'ın türbesi olduğuna inanılan yerler de gösterilmektedir. Bunlardan biri, Mardin'in kazâsı Cizre'de bulunmakta olup, hemen yakınında taş merdivenlerle inilen bir kuyu, destanda

5 Msl. bk. *Hikâye-i Mevlidü'n-Nebi*, İstanbul 1311 (taşbasması), ss. 38-42

6 Msl. bk. *Kitab-ı Dâsitân-ı Kemal-i Ümmî*, Türk Tarih Kurum Kütüphanesi, yazma nr. 462, vv. 4b-8a.

7 Bk. Fuat Özdemir, "Kesik Baş Destanı", *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı*, Ankara 1975, ss. 125-129 vd.

8 Bk. Plana, *a.g.m.*, s. 276. Yazar burada, destanın özellikle Sırbistan ve Arnavutluk'ta çok iyi bilindiğini kaydeder.

9 Bk. Y.S. Ahmetgaleyeva, *Issledovanie Türkoyaziçnogo Pamyatnika "Kisekbaş Kitabı"* (Türk yazı dilleri ve "Kisekbaş Kitabı" eseri üzerine bir inceleme), Moskva 1979. Yazar aslında bir dil incelemesi olan bu eserinde, malzeme olarak kullandığı destanın bir tenkitli metnini, Rusçaya tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Burada, söz konusu eserin fotokopisini almamıza müsaade eden Doç. Dr. Dursun Yıldırım'a teşekkürü bir borç biliyorum.

10 Ahmetgaleyeva'nın tenkitli metninde kullandığı yazma nüshaların Anadolu metinleriyle şive farkı dışında bir ayrılığı olmadığı gibi, çoğunda Kirdecî Ali adının geçmesi, söz konusu nüshaların Anadolu metinleri esas alınarak düzenlendiğini düşündürüyor.

geçen kuyu olarak bilinir. İkinci türbe, Adana-Gaziantep yolu üzerindeki Sakçağözü'nde, bir üçüncüsü ise Sivas taraflarında yer almaktadır. Halk, bunların "Mevlid-i Şerif'de geçen Kesikbaş türbesi" olduğuna inanarak muhtelif ziyâretlerde bulunmaktadır.¹¹ Bu, destanın Anadolu'da yazıldığını gösteren bir başka delil kabul edilebilir. Ancak, öteki Türk memleketlerinde de benzer türbelerin bulunması ihtimal dâhilindedir.

"Kesik insan başı" motifinin sâde destan ve efsânelerde değil, daha XIV. yüzyıldan itibaren evliyâ menkabeleri sâhasında da yer aldığına şahit oluyoruz. Meselâ XIV. yüzyılın şâir mutasavvıfı Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde bir "Ulu Kafa"dan bahseder. Kendisine rûhanî bir şahsiyet vâsıtasıyla Hızır tarafından gönderilen bu kafa, bir takım sırları ona öğretecektir¹².

XVI. yüzyılda yazılmış olan meşhur *Şakayık ı Nu'maniye*'de, 1494 yılında başı kesilerek idam edilen Tokatlı Molla Lûtfi hakkında "Mübârek başı... vech-i sâkit oldıkda lisân-ı pâkinden tevhd sâdır olup kelime-i şehâdeti tekellüm eyledi" gibi¹³, dikkate şâyan bir cümle yer alır. 1528-29 da İstanbul'da yine başı kesilerek idam edilen tanınmış Bayrâmî Melâmî şeyhi İsmail Mâşûkî (Oğlan Şeyh)'nin cesediyle birlikte denize atılan başı, bir müddet sonra denizden çıkarak "nûrlar içinde" bugün türbesinin bulunduğu mevkie gelmiş, orada müridleri tarafından defnedilmiştir¹⁴.

"Yuvarlanarak hareket eden ve konuşan kesik baş"ın kahraman olduğu iki fetih efsânesine burada işaret etmek yerinde olacaktır. Bunlardan biri eski devirde, Tokat'ın kazâsı Turhal'ın düşmanlar tarafından kuşatılması¹⁵, öteki ise, Antakya'nın Hz. Ömer zamanında Ebû Übeyde b. el-Cerrâh tarafından fethi ile alâkalıdır.¹⁶ İlkinde, düşmanların kestiği başı yuvarlanarak bugün türbesinin olduğu yere gelen bir mücahit, ikincisinde de, surlarda çarpışırken, düşman tarafından kesilerek bir sırığa dikilmiş Habîb-i Neccar'ın müslümanları

11 Bk. Yahya Benekay, "Hikâye-i Kesikbaş", *Hayat mecmuası*, Sayı: 14, 26 Mart 1964, ss. 12-13.

12 Bk. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, nşr. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul 1985, s. 109.

13 Edirneli Mecdî, s. 298. Aynı menkabe Hüseyin Efendi'nin *Bedâiyü'l-Vekayi*' adlı eserinde de geçer (bk. A.S. Tvertinova neşri, Moskva 1961, II, 400b).

14 Lâlizâde Abdülbâki, s. 290

15 Bk. Önder, *Anadolu Efsâneleri*, s. 129. Metin için buraya bakınız.

16 Aynı yazar, *Şehirden Şehire*, I, 74-75. Metin için buraya bakınız.

savaşa teşvik eden kesik başı söz konusudur. Yine “Konuşan bir kesik baş”ın yer aldığı, Çapanoğulları’yla ilgili “Dertli Kaval” adında bir masal, vaktiyle E. Cem Güney tarafından yayınlanmıştır¹⁷.

Birinci kategori ile alâkahı olarak burada, zamanımızda teşekkül etmiş, mahallî cinâyet hâdiselerine ait iki efsâneyi zikretmek sûretiyle bu kısma nihâyet vermek istiyoruz. İlk efsâne Adana dolaylarına ait olup, üvey oğlu tarafından başı kesilerek öldürülen zengin bir tüccarın kesik başının, nasıl intikam aldığını hikâye etmektedir¹⁸. İkinci efsâne, Muğla’nın Yeşilyurt nâhiyesindeki bir olayı anlatır. Babası tarafından haksız yere başı kesilerek öldürülen bir genç kız, yıllar sonra babasından kesik başı vâsıtasıyla öcünü almış, onu herkesin içinde perişan etmiştir¹⁹.

II) İkinci kategoriyi teşkil eden efsâne, destan ve menkabelere gelince, bunlar sayıca çok daha fazla olup, hemen tamamıyla bir kale muhasarasında veya meydan savaşında düşmanlar tarafından kesilen başını koltuğuna alarak savaşan mücahitleri konu edinmektedirler. Ancak bu genel çerçeveden dışarı çıkan bir iki istisnâ da mevcuttur.

Ana çizgileri itibariyle ferdî kahramanlık ve şecâat hâdiselerini anlattıkları için bu kategorideki destan, efsâne ve menkabeler, Anadolu’nun fethi yıllarından itibaren Bizans uclarında ve Fuad Köprülü’nün vaktiyle belirttiği gibi²⁰, Rumeli ve doğu serhâdlerindeki gaziler arasında asırlar boyu sürüp gitmiş ve bir heyecan, şevk kaynağı olmuştur.

Bu kategoride akla gelen örnekler hiç şüphesiz ki, Ömer Seyfeddin’in meşhur “Başını vermeyen şehit” hikâyesinin ilham kaynağı olup *Tarih-i Peçevi*’de zikredilen Grijgal Kalesi destanı ile²¹, Genç Osman Destanı’dır²². Bu çok tanınmış iki destanın yanında, Anadolu

17 Bk. Eflâtun Cem Güney, *En Güzel Türk Masalları*, İstanbul 1948, ss. 111-112 vd.

18 Bu efsâne sözlü olarak Yrd. Doç. Dr. Özcan Mert’ten derlenmiştir.

19 Bu efsâne de Araştırma görevlisi Mehmet Özden’den dinlenmiştir.

20 Bk. *Kayıkcı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*, İstanbul 1930, ss. 45-46.

21 Bk. *Tarih-i Peçevi*, İstanbul 1283, I, 355-363. Tarihçi bu sayfalar arasında, Siğetvar yakınlarındaki Grijgal kalesinin Avusturya’lılar tarafından muhasarasını anlatırken, “Ve min kerâmâtîl-Ğuzât” başlığı altında, bu muhasara sırasında kalede kâdi olarak görev yapan zâtin bizzat şahid olarak destan halinde nazma çektiği Deli Mehmed’in hâdisesini nakleder.

22 Genç Osman destanı hakkında Köprülü’nün yukarıda zikredilen eserinden başka bk. Vehbi Evinç, “Genç Osman”, *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 102, Nisan 1940, ss. 154-158; Sayı: 103, Mayıs 1940, ss. 171-177; M. Kemal Yanbey, “Tarih sahnesinde Genç Osman”, *İnan*-(yeni seri), Sayı: 6, Mayıs 1943, ss. 16-23; Osman Saygı, “Genç Osman ve Şeyh Murtaza”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 108, Temmuz 1958, ss. 1732 vdd.

ve Balkanlar'da teşekkül etmiş pek çok fetih efsânesi mevcuttur. Misal olarak, Anadolu'nun ilk İslâm gazileri ve sonra Türkler tarafından fetih dönemlerine ait şu efsâneleri birer cümleyle zikredebiliriz: Gaziantep'in fethi sırasında şehit düşmüş olup halk arasında büyük bir saygıyla türbesi ziyaret edilip sahâbeden olduğuna inanılan Karacömek²³; İznik'in İslâm orduları tarafından alınışında bayrakdar olarak büyük kahramanlık gösterdiği için halk arasında Bayraklı Dede nâmıyla türbesi ziyâret olunan Abdülvahab Gazi²⁴; Yozgat'ın Akdağmâdeni kazâsında Muşalim kalesinin fethine iştirak eden ve kaleye adını veren Muşlu Ali²⁵; Konya ve Ankara'daki Kesikbaş türbelerinde yattıklarına inanılan şahsiyetler²⁶; Trabzon'un Fâtih Sultan Mehmed tarafından zaptında fevkalâde yararlık gösteren meçhul topçu eri²⁷; Erzincan'ın Binkoç köyündeki Seydi Sultan²⁸, nihâyet Ahlat, Akşehir, Afyon, Erzurum gibi pek çok şehrin fetihlerine katılan sayısız kahraman, hep düşmanın kestiği başlarını koltuklarına alarak başsız vücutlarıyla hârikalar yaratan kişilerdir. Eskişehir ve İznik'in Osmanlılar tarafından fethine ait iki benzer efsâne de Jean Deny özet olarak zikreder²⁹.

Hâdiselerin ana hatları ve hâkim motif itibariyle birbirinin tamamıyla aynı olan bu efsânelerin, Balkanlar'daki Türkler arasında da pek çok örnekleri mevcuttur. Meselâ Florina'yı fetheden Gazi Yakup Beğ'in maiyyetindeki kırk süvariden birinin, kesik başı koltuğunda çarpıştığına dair bir efsâne ve halkın Kirli Baba diye tanıdığı bu zâtın Kirli Derbend mevkiindeki türbesini Jean Deny haber veriyor³⁰. Aynı yazar, Üsküp ve Selânik'te de iki "Kesikbaş" türbesinin bulunduğunu kaydediyor³¹, ki bu, sâde Anadolu'da değil Balkanlar'da da kesik başlarla ilgili efsânelerin inanç safhasından kült sâhasına intikal ettiğini göstermesi bakımından hayli mühimdir.

23 Bk. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyâları*, Gaziantep 1964, ss. 26-27.

24 Abdülvahab Gazi ile ilgili menkabe, Doç. Dr. Metin Özbek vâsıtasıyla Bursa ili Turizm Müdürü Bedri Yalman'dan ricamız üzerine derlenmiştir. Burada her ikisine de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

25 Bk. *Yozgat 1973 İl Yıllığı*, Ankara 1973, s. 101.

26 Konya'daki Kesikbaş için bk. İ. Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 627-628; Önder, *Anadolu Efsâneleri*, ss. 127-128; Ankara'daki Kesikbaş Türbesi için ise şuraya bk.: "Ankara", *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, I, 703.

27 Önder, *Şehirden Şehire*, I, 119-120

28 Bk. Sakaoğlu, 101 *Anadolu Efsânesi*, ss. 99-100.

29 Deny, *Traditions Populaires Turques*, Niort 1920, ss. 28-29 (Bu küçük kitap, yukarıda 2 nolu notta zikredilen aynı isimli makalenin yeniden basılmış müstakil şeklidir).

30 *A.g.e.*, ss. 8-10.

Aynı şekilde Şefket Plana, Kosova savaşı etrafındaki efsânelere tahsis ettiği bir araştırmasında, I. Sultan Murad'ın Miloş tarafından kafası kesildikten sonra, başını koltuğuna alarak Bursa'ya kadar uçtuğunu anlatan bir Türk efsânesini naklettikten sonra, kellesi koltuğunda savaşıyan pek çok Türk gazisinin türbelerinden bahsite bulunur³². Budapeşte'de Gül Baba, Prizren'de Ömer Baba, Kaşanik'te Gazi Mehmed Beğ ve daha bazıları bunlardan sâdece birkaçıdır.

Son olarak, ikinci kategorinin evliyâ menkabeleri sâhasındaki tezâhürüne misal olmak üzere, biri Şems-i Tebrizî'yi³³, diğeri IV. Murad'ın emriyle Manastır'da başı kesilerek idam edilen Hasan Keşfi Efendi'yi³⁴ mevzû edinen iki menkabeyi zikretmek lâzımdır.

Şimdi kısaca buraya kadar özetlenen örneklerin, yukarda işaret olunan iki ana mesele, yani tarihle ilgi ve buna bağlı olarak rivâyetlerin menşei ve çıkış sahası meselelerinin tahliline geçilebilir. Bir defa şunu hemen belirtelim ki, bu rivâyetlerde geçen kesik baş motifinin, İslâm öncesi eski Türk destan ve efsânelerinin, meselâ Oğuz Kağan, Ergenekon, Göç vb. destanların hiç birinde bulunmaması, izaha muhtaçtır. Bu, söz konusu motifin Türkler'e has olmadığını düşündürüyor. Gerçi Kazan civarında, Kırım'da, Başkurtlar'da vs. yerlerde kesik baş rivâyetlerine rastlandığından bahsedilmiştir³⁵. Ama dikkat olunursa, bunların çoğunun, Ahmetgaleyevanın çalışmalarının da gösterdiği gibi³⁶, ya *Dâsitân-ı Kesikbaş*'ın yahutta J. Dény'nin belirttiği üzere, Genç Osman destanı ve öteki fetih efsâneleri gibi Anadolu Türkleri arasında doğmuş rivâyetlerin uyarlamaları veya benzerleri olduğu görülecektir³⁷.

Gerek bu ipuçları, gerekse bilebildiğimiz en eski yazılı kesikbaş rivâyeti olan *Dâsitân-ı Kesikbaş*'ın Anadolu'da yazılmış bulunması, bizi işe buradan, yani Anadolu'dan başlamaya mecbur etmektedir. Bunun bir sebebi de, Anadolu Türkleri'ndeki kesik baş rivâyetlerinin

31 *A.g.e.*, s. 29.

32 Bk. Plana, "*Arnavut ve Güney Slav Halk Şiirinde Kosova Savaşı*", s. 276. Yazar burada söz konusu efsânelerle ilgili Sırpça literatürün bir kısmını da zikretmektedir.

33 Bk. *Vilâyetnâme*, ss. 97-98.

34 Bk. Mehmed Tefvik, *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Manastır 1327, ss. 55-56. Hasan Keşfi Efendinin menkabesi buradan naklen J. Dény tarafından da özetlenmiştir (bk. *a.g.e.*, s. 9).

35 Bk. Köprülü, *Kayıkçı Kul Mustafa*, s. 46.

36 Bk. yukarda 9 nolu not.

37 J. Dény, Gordlevski ve Olesnitski'nin bunlardan bazılarını yayınladığını belirtmektedir (bk. *a.g.e.*, s. 28, appendice III).

benzerlerinin, başta Anadolu olmak üzere, Doğu ve Batı Avrupa hıristiyan halkları içinde de çok yayılmış olması, üstelik, bunların XI. yüzyıla kadar geriye gidebilmeleridir. Bunların büyük bir kısmı, daha XIX. asrın son çeyreğinden itibaren zaman zaman yayınlanmıştır³⁸.

Bu durum, özellikle Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan müslüman Türkler'le hıristiyan halklar arasında bu konuda da bir kültür alışverişinin vukûbulduğunu gösterir. Bu alışverişte alıcı hangi, verici hangi taraftır? Cevaplanması gereken bir soru da budur.

Kesik baş rivâyetlerinin, sözü edilen bu geniş coğrafi ve kültürel alanda bu derece yaygın olması, ister istemez meselenin eski dinî inançlarla, daha doğrusu putperest kültürle ilgisi bulunması gerektiğini düşündürmektedir. Nitekim, dinler tarihi araştırmaları Orta Doğu başta, Avrupa ve hattâ Amerika gibi muhtelif ülkelerde insan kurbanı gelenek ve âyinlerinin mevcudiyetini ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında özellikle *kesilmiş insan başı kültü*'nün önem kazandığı bölgeler olarak Mezopotamya ve Anadolu gösterilmektedir. Tanınmış dinler tarihçisi Mircea Eliade'a göre bu kült hasad mevsimi ile alâkalı bulunmaktadır³⁹. Frigyalılar'ın çok eski devirlerde, iyi mahsul alabilmek için insan kurban ettikleri, orakla kesilmiş bir insan başını adak olarak tanrılara sundukları, bu kültle alâkalı bazı mitolojik metinlerin de yardımıyla tesbit edilmiştir⁴⁰.

Bundan başka, eski Yunanistan'da, müzik ilâhı Orfeus'la ilgili bir efsâne, karısının ölümünden sonra kendilerinden biriyle evlenmeyi reddettiği için, Maenadlar tarafından başı kesilerek ırmağa atılan Orfeus'un kesik başının, sürekli karısının hasretini terennüm edip ağladığı anlatılır. Orfeus'un ağıtlar söyleyen bu kesik başı, müzik perileri Musalar tarafından ırmaktan alınıp Midilli adasındaki tapınağa götürülmüştür⁴¹.

38 Bk. E. Henry Carnoy-Jean Nicolaidès, *Traditions Populaires de l'Asie Mineure*, Paris 1889, ss. 127-143; Lydia Şişmanova, *Legendes Religieuses Bulgares*, Paris 1896, ss. 97-100; André Mazon, *Contes Slaves de la Macédoine Sud-Occidentale*, Paris 1923, ss. 167-200; Jacques de Voragine, *La Légende Dorée*, Paris 1920, ss. 480-483. Hippolyte Delehaye de, hagiografi sahasında hıristiyanlar arasında kesik baş rivâyetlerinin hayli mebzul bir miktara ulaştığını kaydeder (bk. *Les Légendes Hagiographiques*, Bruxelles 1955, 4. bs., ss. 147-148)

39 Eliade, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris 1975, ss. 289-90.

40 *A.g.e.*, s. 290. Lidya kralı Midas'ın gayri meşru oğlu Lityerses hakkında, bu *kesilmiş baş adağı* ile ilgili bir metin için buraya bakılmalıdır.

41 Bk. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1978, 2. bs., ss. 251-252; Edith Hamilton, *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, İstanbul 1974, ss. 68-70. Orfeus adı etrafında M.Ö. VI. yüzyılda bir mistik akım teşekkül etmiş ve bu akım Yunanistan'dan İtalya'ya kadar etkili olmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bk. Eliade, *Histoire des Croyances et des Idées Religieuses*, Paris 1975, I, 385 vd.

Biz, Anadolu'da mevcut, çok daha yeni devirlere ait bir kesik baş kültürünü, Harran ve havâlisinde buluyoruz. X. asır İslâm tarihçilerinden Şemsüddîn ed-Dımaşkî, Harran ve civarında yaşayan Sâbiîler'in Utarid (Merkür) gezegenine her yıl husûsî törenlerle kesik bir genç insan başı takdim ettiklerini, Harran'da bu maksatla kullanılan bir mâbedin, Halife Hârun Reşid (786-809) tarafından tahrip olduğunu haber vermektedir⁴². Aşağı yukarı aynı tarihlerde İbnü'n-Nedîm de meşhur *el-Fihrist*'inde konuyu daha geniş anlatmakta, ayrıca, Sâbiîler'in kurban ettikleri bu genç insan başına geleceğe dair sorular sorup cevap almaya çalıştıklarının söylendiğini yazmaktadır⁴³. Yine onun verdiği mâlumata göre, Harran fethedildiğinde, *Ashâbü'r-Re's* (Başa tapanlar) diye halk arasında tanınan bu zümrenin, pek çoğu idam edilmiş, bazıları da canlarını kurtarmak için müslüman olup dağılıp gitmişlerdir. Eski Yunan inançlarıyla Mezopotamya dinlerine ait bakıyyelerin birbirine Hellenistik devirde karışmasından doğan Sâbiîlik'te⁴⁴, yukarıda zikredilen Orfeus kültürünün tesiriyle böyle bir kesik baş kültürü yer almıştır.

İşte kanaatimizce, Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman çok muhtemeldir ki, kendilerinden iki-üç asır öncesine kadar yaşamakta olan bir kültürün bakıyyesi olan ve hiç şüphesiz yerli huristiyanlar ve havâlideki müslümanlar arasında yayılmış bulunan kesik baş rivâyetleriyle karşılaştılar. Nitekim, daha Harran'ın IX. asrın başında Abbasîler tarafından fethini müteakip, kesikbaş rivâyetlerinin müslüman ahâli arasında yayıldığını gösteren bir belgeye sahibiz. Bu belge, meşhur *Binbir Gece Masalları*'ndan "Balıkçı ve Cin" adlı büyük masalın içinde bulunmaktadır. "*Rum meliki ve Hekim Duba*" başlığı altında bir başka masaldan ibaret bu belgede, "konuşan ve istikbalden haber veren bir kesik baş" söz konusudur. Masala göre Rum meliki, vezirinin tesiriyle bir yehim yüzünden, vaktiyle kendisini onulmaz bir hastalıktan kurtaran Hekim Duban'ın başını kestirir. Ama ölmeden önce hekimin vasiyeti üzerine, kesilen baş, tıpkı *İncil*'deki Hz. Yahya'nın kesilip gümüş bir tepsi içinde Herodias'a sunulan kesik başı gibi⁴⁵, gümüş bir tepsi içine konur. Bu kesik baş, melik her ne sorarsa

42 Bk. *Nuhbetü'd-Deîr fi Acâibi'l-berr ve'l-bahr*, nşr. A. Mehren, Leipzig 1923, s. 43

43 İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist*, Kahire (tarihsiz), ss. 459-461.

44 Sâbiîler hakkında bk. B. Carra da Vaux, "al-Sâbia", *EI*.

45 Bk. *İncil* (Yeni Ahid), *Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul 1949, Matta, XIV / 3-12. Burada zikredilen Hz. Yahya'nın kesik başının da söz konusu rivâyetlerin oluşmasında belli bir rol oynadığı pekala düşünülebilir.

ona cevap verir⁴⁶. Konumuz açısından çok önemli olan bu masalın, IX. yüzyılda, yani bizdeki *Dâsitân-ı Kesikbaş*'tan çok önce teşekkül edip Binbir Gece Masallarının içine sokulduğunu tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir.

İşte bu ve benzeri rivâyetler, Anadolu'nun ilk fetih dönemi olan XI.-XIII. yüzyıllarda Türkler arasında gazâ ve cihad rûhunu yansı-
tacak mükemmel bir motif olarak benimsenmiş ve bize göre, kesik başlı mücahid efsânelerinin doğmasına yol açmış olmalıdır. Kanaa-
timizce, bu efsâne ve destanlar, başta *Dâsitân-ı Kesikbaş* olmak üzere zamanla Balkanlar'a da taşınmış, buradaki Osmanlı fetih ve müca-
deleleri esnâsında yenilerinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Doğu ve Batı Avrupa'daki hıristiyan ahâli arasında Saint Denis vb. azizler hakkında mevcut kesik baş menkabelerinin de önce Anadolu hıris-
tiyanları ile, sonra da XIV. asırdan itibaren Türkler'le temaslar sonucu yayıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak kısaca, Türk folklorundaki kesik baş rivâyetlerinin bütün türlerinin, Türkler'in Anadolu'ya gelişinden sonra ve eski bir kültürün bakıyyesi olarak doğduğu ve buradan öteki yerlere yayıldığı ileri sürülebilir.

⁴⁶ Masalın tam metni şuradadır: *Les Mille et Une Nuits*, Arapça Aslından Fransızcaya çeviren: René Khawam, Paris 1966, II, 56-73..